100 جىلدىق كۇرەس جولىندا جاڭا ساباقىنا ئۇتاياىلىق

گۇيجوۋ زۇن ـ ي، ۇلى بۇرىلىس وسى ارادان باستالدى

□ **شينخۋا اگەنتسىگىنىڭ ئەتىلشىسى لي يۇن، سۇن لۇمىڭ**

ئار جىلدىڭ 1 ـ ايى ـــ گۇيجوۋدىڭ سولتۇستىگىندەگى تاۋلى ئوڭىرىنىڭ ەڭ سۇنۇق كەزى، 1935 ـ جىل دا وسندىاي ەدى.

سول جىلى زۇن ـ يدى تارتىپ العاننان كەيىن، كوپتەگەن قىزىل ارمىيا جاۋىنگەرلەرنىڭ كوڭىل تۇكىپىرىنە تەرەڭ اسەر قالدىرعانى ئىبر عانا ئسوز: "ايىاز" بولدى! قىستىڭ ايازىندا تولاسسىز سەبەزگىلەگەن جاۋىن سەبەبىنەن جان قالتادىعا سىرتقىكەنىڭ ئوزى دەم تارتىپ تامزۇعا كەلمەدى.

وسى كەزدە ورتالىق قىزىل ارمىيانىڭ ەرىكسىزدەن ورتالىق سوۋەتتىك رايونىنان شەگىنگەننە 3 اي بولعان ەدى. بو گۇ، لي دى سياقتى ادامدارىڭ قاتە قولباسشىلىعىندا، وسى قىزىل ارمىيا قالدىق قولى 86 مىڭ ادامنان 30 مىڭ ادامعا كۇرت ازايدى، استىق تاپشى، وق ازايىپ، قاتتى قالجىرادى.

قىزىل ارمىيا ارحيۋحاناسىندا ئىبىر تاريحي ارحيۋتە بىلاي دەپ ەستەلىككە الىنعان: "ازىق ـ تۇلىك پەن كەرەك ـ جاراق تاپشى بولدى... ئار كۇنى ەكى ۋاق تاماققا وزگەرتىلدى، ئىبرى قارا تاماققا، ئىبرى سىلدىر سۇيىق تاماققا..."

ماۋ زىدۇڭ قاتارلى جولداستارىڭ تابالاندى بولۇندا، 1934 ـ جىلدىڭ سوڭىنان 1935 ـ جىلدىڭ باسىنا دەيىن، جۇڭگو كوممۇنيستىك پارتياسىنىڭ ورتالىق كوميتەتى دىلگەرىندى ـ كەيىندى تۇڭداۋ ئماجلىسىن، لىيبىڭ ئماجلىسىن، حوۋچاڭ ئماجلىسىن اشىپ، سولتۇستىكتى بەتكە الىپ جۇنانىنىڭ باتىسىنا بارۇداي اسلىگى جوسپاردان كەشىپ، جاۋدىڭ كۇشى ئالسىز گۇيجوۋعا جورىق جاساۋعا وزگەرتتى ـــ بۇل دا جاقسى جۇرىلگەن شاحمات تاسىنداي ويسىرا كۇيرەيتىن قاتەرلى جاعدايدى ئاپ ـ ساتتە ـ اق ساباسىنا ئتۇسىردى.

1 ـ ايدىڭ 7 ـ كۇنى قىزىل ارمىيا گۇيجوۋدىڭ سولتۇستىگندەگى ماڭىزدى قالاشىق زۇن ـ يدى باسىپ الدى. زۇن ـ ي وسىدان باستاپ پارتيامىز تاريحىندا ماڭىزدى تاراۋعا اينالدى.

وسى كەزدە ماۋ زىدۇڭ جولداستىڭ پارتيا ىشىندەگى باسشىلىق ورنى قالپىنا كەلمەگەن بولاتىن. الايدا قىزىل ارمىيانىڭ قالدىق كوماندىر ـ جاۋىنگەرلەرى جاقتىعى مەزگىلدەگى سوعىس جۇرگىزۋ وي جەلىسىنىڭ وزگەرىسىنەن ورتالقتىڭ شەشىم جاساۋ جەگندەگى وزگەرىستى بايقاعان بولاتىن. ساقا قىزىل ارمىيا جاۋىنگەرى فاڭ چياڭ كوزى تىرىسىندە بىلاي دەپ ەسكە العان ەدى: "مەن اقىرىن يىڭجاڭنان تۇنقيلدان جوسپاردى وزگەرتۇ كىمنىڭ ويى ەكەنىن سۇرادىم. يىڭجاڭ قۇلاعىما سىبىرلاپ اقىرىن عانا 'ماۋ زىدۇڭ...' دەدى".

وسى كەزدە، بو گۇ مەن لي دى قىزىل ارمىيانىڭ ئىس جۇزىندىك مەڭگەرۇ ۇقىعنان ايرىلىپ قالعان ـ دى، ماۋ زىدۇڭنىڭ دۇرىس دارىپتەەمەسىن كوپ ساندى باسشى جولداستار قابىلدادى، بۇكىل پارتيا، بۇكىل ارمىيا جوننەن ئىبر رەت تەرەڭ قورىتىندىلاۋ مەن ئوزىن ـ ئوزى تەكسەرۇ شۇعىل قاجەت بولدى ـــ بۇل زۇن ـ ي ئماجلىسىنىڭ اشلۇىنا يدەيالىق، اسكەري ىستەر جانە ۇيىمدىق جاقتان نەگىز قالادى.

1 ـ ايدىڭ 15 ـ كۇنى كەشكى استان كەيىن تولاسسىز سەبەزگىلەگەن قىستا جاۋعان جاڭبىر باسىلار ەمەس. گۇيجوۋدىڭ ميليتاريىسى بو حۇيجاڭنىڭ ساراي قاقپاسىنىڭ الدىنداعى كارەسىن شام جانىپ تۇر، شام جارىعى ەسكەرتكىش قاقپاداعى كوكشىل شىنى كەرپىشكە تۇسىرىلگەن"慰庐" دەگەن ەكى ئاريتى كورسەتىپ تۇردى. وڭتۇستىك قاقپانىڭ امالىندىق مىندەتتىنە جاۋاپتى ەتىپ جىبەرىلگەن قىزىل ارمىيا جاۋىنگەرى يالڭ شلين لىيانجاڭنان:"慰庐" ئمانىن سۇراپ ەدى، لىيانجاڭ باسىن شايقادى.

يالڭ شلين كوزى تىرىسىندە بىلاي دەپ ەسكە الدى: زۇن ـ ي ئماجلىسى 1 ـ ايدىڭ 15 ـ كۇنىنەن باستاپ ئۇرتىس 3 كۇن اشىلدى، تۇگەلدەي كەشكى استان كەيىن اشىلىپ، ەكىنشى كۇن تاڭعا جۇىق ياقتالاتىن. كەشتە جىن اشۇدى تاڭداۋدىڭ سەبەبى، نەگىزىنەن، اۋە شابۇىلىنان ساقتانۇ ەدى.

ۇلكەن ەلەگەنگە وت جاعىلىپ، ورتالقتىڭ باسشىلارى مەن ئارقايسى جۇنتۇاننىڭ جاۋاپتىلارى ىركەس ـ تىركەس جەتىپ كەلدى. يالڭ شلين امادىقتا جاۋاپتى بولعان وڭتۇستىك قاقپا ئماجلىس الاڭىنا كىرەتىن باستى جول بولاتىن. ول كوزى تىرىسىندە بىلاي دەپ ەسكە الدى: "ئتوراعا ماۋ زىدۇڭ جاماۋ شاپانىن ۇستىنە ئىلىپ، قولىنا تەمەكسىن قىستىرىپ، جاڭ ۇنتيانمەن بىرگە كەلدى".

ۋاڭ جياشياڭ زۇزامەن كوتەرىپ اكەلىنىپ جىينعا قاتىناستىرىلدى، ونىڭ قىزۇى ورلەپ تۇرعان، دەنەسىندە وق تيگەن جاراسى بار ەدى. ئدال جىين اشقان بولمەدە ئىبىر شالقالامالى ورىندىق بار ەكەن، ونى جاتقىزىپ قويىپ جىينعا قاتىناستىردىق. لي دىنىڭ ەڭ جاي كەلگەنى يالڭ شلىننىڭ ئالى ەسىندە، ەبدەيسىز جويان باتىڭكە كىيپتى، بەتى قىزارىپ كەتىپتى.

ئتۇسىندىرۇ، ايتىسۇ، سىنداۋ، زۇن ـ ي ئماجلىسى بارىنشا قۇپيا كۇيدە ئۇرتىس 3 كۇن اشىلدى. يالڭ شلين مەن سولتۇستىك قاقپانى كۇزەتكەن يۇان كۇن ەسىك ـ تەرەزەنىڭ ساڭلاۋىنان تاريحقا كۇا بولدى، كوپتەگەن قىزىل ارمىيا كوماندىر ـ جاۋىنگەرى كەرىسىنشە مۇلدە حابارسىز ەدى. ساقا قىزىل ارمىيا جاۋىنگەرى ۋاڭ داۋجين كوزى تىرىسىندە بىلاي دەپ ەسكە الدى: بىرنەشە كۇندە اسكەري بولىمدەگىلەرگە كەشتە ۇيقتاعاندا دا كىيم شەشۇگە جول بەرىلمەدى، ملتىقتى قۇشاقتاپ، قاي ـ قاشان دا سوعىسۇعا دايىن بولدىق. الايدا كوپشىلىك نە بولعانىن بىلگەن جوق، كەيىن يۇنناننىڭ زاشينە دەيىن بارعاندا، زۇن ـ ي ئماجلىسى اشىلعانىن ئىبر ـ اق ئبىلدى.

3 كۇندىك زۇن ـ ي ئماجلىسى بو گۇدىڭ، لي دىنىڭ ەڭ جوعارى قولباسشىلىق ۇقعىن كۇشىنەن قالدىردى ئارى "ماۋ زىدۇڭ جولداستى تۇراقتى مۇشەلىككە سايلاۋ" سياقتى 4 قارار ماقۇلدادى. ماجىلىستەن كەيىن تاعى ماۋ زىدۇڭ، جوۋ ىنلاي، ۋاڭ جياشياڭنان قۇرالعان "ئۇش ادامدىق اسكەري قولباسشىلىق گرۇپپاسى" قۇرىلىپ، قىزىل ارمىيانىڭ قولباسشىلىق ۇقىعى بىرلىككە كەلتىرىلىپ، ماۋ زىدۇڭ جولداستىڭ پارتيا ىشىندەگى وزەكتى باسشىلىق ورنى تۇراقتاندىرىلدى.

ئدال مەملەكەت قورعانسى داشۇەسىنىڭ پروفەسسورى جين ىنانىنىڭ ايتقانىنداي: "جۇڭگو كوممۇنيستىك پارتياسى 14 جىل جاپالى قۇلشىنىس ارقىلى سانسىز ىستىق قان مەن ئومىردىڭ بوداۋىن بەرىپ، ەڭ سوڭىندا ئوزىنىڭ لۇشيانىن ئوزى بەلگىلەي الاتىن، ئوزىنىڭ باسشىسىن ئوزى ورنالاسترا الاتىن بولدى".

يۇان كۇن كوزى تىرىسىندە بىلاي دەپ ەسكە الدى: ئماجلىس ياقتالعاننان كەيىن، ماۋ زىدۇڭ ارنايى سولتۇستىك قاقپاعا كۇزەتتەگى جاۋىنگەرلەردەن حال سۇراي بارىپ، كوپشىلىكتەن: "جولداستار، جاپا شەكتىڭىزدەر!"، ـ دەدى. يۇان كۇن تۇرعان قىزىل ۇتاتىنىڭ قولباسشىلارى مەن اسكەرلەرى قاتارعا تۇرىپ: "جاپا شەكپەدىك!" دەپ جاۋاپ قايتاردى.

زۇن ـ ي ماجلىسىنەن كەيىن، بۇكىل پارتيا، بۇكىل ارمىيا ماۋ زىدۇڭنىڭ اسكەري ىستەر ستراتەگياسى، تاكتيكاسى يدەياسىن جەتەكشى ەتكەن جاڭا تاريحي مەزگىلگە ئوتتى، مۇنىڭ جەتىستىگى ەڭ الدىمەن قىزىل ارمىيانىڭ ۇزاق جورىعىندا ستراتەگيالىق باعىتتا بەينەلەندى.

چىشۇي وزەننەن 4 رەت ئوتىپ، جينشاجياڭنان ەپپەن ئوتىپ، قىزىل ارمىيا ارت ـ ارتىنان جەڭىسكە قول جەتكىزدى. چىشۇيدەن 3 ـ رەت وتۇدەن بۇرىنعى تۇندە قىزىل ارمىيانىڭ نەگىزگى كۇشى زۇن ـ يدىڭ چاڭگانشانى مەن فىڭشياڭباسىندا ۇشقارىلىپەن ىلەسكەن سىچۋان ارمىياسىن ئساتتى جويىپ، تولىق جەڭىسكە جەتتى. ماۋ زىدۇڭ قۇيپا قىزمەت بولىمىندە وسى حابارىدى ەستىگەن سوڭ، كەنەتتەن حۇنان اكسەنتىندە زور داۋسپەن ولەڭدەتە جونەلدى: چاڭگانشان... فىڭشياڭبا ...

سول كەزدە ماۋ زىدۇڭنىڭ ارتىندا تۇرعان قۇيپا قىزمەت ئبولىمىنىڭ اقىلشىسى يالڭ چۇجىن كوزى تىرىسىندە ەسكە الپ بىلاي دەدى: "ئتوراعا ماۋ زىدۇڭنىڭ كوڭىلى كوتەرىڭكى ەكەنى، ولەڭ جازباقشى بولعانى بەلگىلى بولىپ تۇر". شىندىق، راسىندا، وسىلاي بولدى ـــ قىزىل ارمىيا چىشۇي وزەننەن 4 رەت ئوتىپ، اقىرى ستراتەگيالىق كوشۇدىڭ ىرىقتىلىق ۇقىعنا قول جەتكىزدى.

50 جىلدان كەيىن امەريكانىڭ جازۇشىسى ئاسلىسبۇري بىلاي دەپ جازادى: "زۇن ـ ي ئماجلىسى ياقتادى، ۇزاق جورىق ۇزدىكسىز جۇرگىزىلدى، ماۋ زىدۇڭ رولدى ۇستادى. جۇڭگونىڭ جولى ـــ كەمىندە وسىدان كەيىنگى جارتى عاسىرلىق جولى ـــ وسىلايشا تۇراقتاندىرىلدى".

(شينخۋا اگەنتسىگىنىڭ گۇيياڭنان بەرگەن حابارى)

مەن سەنى ماڭگى نزدەيمىن

ـــ شياڭجياڭ شايقاسىنداعى ارداگەرلەر رۇحىنىڭ ماڭگى جالعاسۋى ئۇشىن

□ **شينخۋا اگەنتسىگىنىڭ تىلشىلەرى لىيۇ ۋي، شياڭ جىچياڭ، حى ۋي، لەي جياشياڭ**

كوكتەم باسى، گۇيبەي، تاۋ قوينىاۋىندا سۋ جاعاسىندا قىزىل ارمىيا قابىرى ەرەكشە جىم ـ جىلاس كورىنەدى.

كەيىرى بىيىك تە سالتاناتتى، كەيىرى ەكى ـ ۇشتەن قوسىلىپ جەرلەنگەن؛ كەيىر قابىردا قاڭقا سۇيەك، كەيىرىندە تەك كىيم ـ كەشەك قانا بار؛ كەيىر قابىرعا نەشە مىڭ ەسىم ويىپ جازىلعان، جازۋ جازىلماعان قابىرلار دا بار...

گۇڭشيدىڭ گۇيلين قالاسىنىڭ گۇانياڭ، شيڭان، چۋانجوۋداعى شياڭجياڭ شايقاسىنىڭ ەسكى جۇرتىنا بارساڭىز، قۇربانداردىڭ نزگى ىستەرى مەن ەسىمدەرىن ادامدارىڭ ئتۇرلى فورمالارمەن نزدەگەندىگىن، ەستەرىندە بەرىك ساقتاعاندىقتارىن بىلەسىز.

شياڭجياڭ شايقاسى ـــ ورتالىق قىزىل ارمىيا ۇزاق جورىعىنان بەرگى ەرەكشە قيان ـ كەسكى شايقاس ئارى قىزىل ارمىيانىڭ تاعدىرىنا قاتىستى شەشۇشى شايقاس بولدى.

1934 ـ جىلى 11 ـ ايدىڭ ياق شەننەن 12 ـ ايدىڭ باس شەننە دەيىن، جۇڭگو كوممۇنيستىك پارتياسى ورتالىق كوميتەتى مەن ورتالىق قىزىل ارمياسىنىڭ نەگىزگى كۇشى شياڭجياڭنان ئوتىپ، جاۋدىڭ قىزىل ارمياسى شياڭجياڭنىڭ شەعىسىندا قورشاپ جويۇ قاسكۇنەمدىگىن تالقاندادى، قىزىل ارمياسىنىڭ سانسىزداعان قولباسلارى مەن جاۋىنگەرى تولارساقتان قان كەشپ شايقاس جۇرگىزىپ، ايىندى توڭكەرىستىك تاريحي داستان جازدى.

ەسكە ئتۇسىرۇ، وسكەلەڭ قۇرمەت

گۇڭشيدىڭ چۋانجوۋىنداعى قىزىل ارمىيا ۇزاق جورىق شياڭجياڭ شايقاسى ەسكەرتكىش سارايىنا كىرسەڭىز، مىنالاردى كورەسىز: الپ بەدەرلى ناقش قارسى الدىڭىزدا قاسقايىپ تۇر: قىلىش اسىنىپ، ملتىق ۇستاپ، ات جەتەلەگەن قىزىل ارمياسىنىڭ قولباسلارى مەن جاۋىنگەرلەرى ەرلىكپەن العا ۇمتىلۋدا، ياق استىڭىزدا قايقىپەن جاسالعان قالقما كوپىر، وزەنگە تۇسكەن جارىلعىشتاردان شاشىراپ كوتەرىلگەن سۋ.

"قىزىل ارمىيا ورىن اۋىستىرعاندا قىرۋار اسكەري جابدىقتاردى الا ئجۇردى، قارۋ ـ جاراقپەن جابدىقتالۋى دا قاراپايىم، ەەشۇۋ بولدى، قارسىلاسى ولاردى نەشە ەسەلەيتىن جابدىعى وزىق جاۋلار ەدى"، ـ دەدى ئتۇسىندىرۇشى حۇ ياشين.

قىزىل ارمىيا حۇنانىنىڭ داۋشيان اۋدانىنان اتتانىپ، شياڭجياڭنان ەرلىكپەن وتكەن كەزدە 300 مىڭنان استام جاۋ اسكەري ئبىر "قالتا" قالپىتاستىرىپ، قىزىل ارمياسى شياڭجياڭنىڭ شەعىسىندا جويۇعا ۇرىندى. جۇڭگو كوممۇنيستىك پارتياسى ورتالىق كوميتەتى، ورتالىق توڭكەرىستىك اسكەري ىستەر كوميتەتى، قىزىل ارمىيا باس ساياسى ئبولىمى بىرلەسىپ "جەڭىمپاز بولماساق جەڭىلەمىز" دەگەن تەلەگرامما جولدادى، قىزىل ارمياسىنىڭ قولباسلارى مەن جاۋىنگەرلەرى باسىمدىعى وراسان زور جاۋلارمەن سۇراپىل شايقاس جۇرگىزدى.

شينشۇي توسقاۋىل سوعىسى ـــ شياڭجياڭ شايقاسىنىڭ 3 ۇلكەن توسقاۋىل سوعىسىنىڭ العاشقى سوعىسى. گومىنداڭنىڭ گۇيجۇن ارمياسىمەن بولعان قيان ـ كەسكى شايقاستا قىزىل ارمىيا 3 ـ جۇنتۇانى 5 ـ شىسىنىڭ سانموۋجاڭى، قىزىل ارمىيا 14 ـ تۇاننىڭ تۇانجاڭى، سوندداي ـ اق ورىنباسار تۇانجاڭى، سانموۋجاڭى، سايايي باسقارمانىڭ مەڭگەرۇشىسى تۇگەلدەي ەرلىكپەن قۇربان بولدى، قىزىل ارمىيا اسكەري بولىمىنەن 2000 نەشە ادام جارالاندى، قۇربان بولدى، ورتالىق اسكەري ىستەر كوميتەتىنىڭ ەكى قوسىنى تۇگەلدەي وزەننەن وتكەنگە دەيىن تاباندىلىق كورسەتتى.

گۇڭشيدىڭ توسقاۋىل سوعىسىندا وزەننەن وتەتىن وتكەلدى ساقتاۋ ئۇشىن، قىزىل ارمىيا 3 ـ جۇنتۇانى 4 ـ شىسىنى قىزىل ارمىيا 10 ـ تۇاننىڭ باستىعى شىن شۇچيڭ قوسىندى باستاپ جاۋمەن قايتا ـ قايتا ايقاسقاندا، وقياتتان وق ئتيىپ، باقتىقا قارسى، قۇربان بولدى. سول كۇنى شىنىڭ سانموۋجاڭى دۋ جۇڭمەي بۇيرىققا ساي تۇان باستىعى مىندەتتىن قوسىمشا وتەپ، اسكەري ئبولىمىنىڭ ايانباي توسقاۋىل جاساۋىنا قولباسىلىق ەتىپ، جاۋ ارمياسىنىڭ تالاي رەتكى سۇراپىل شابۇىلىن تويتارىپ، ەڭ سوڭىندا، نەشە 100 جاۋىنگەرمەن بىرگە شايقاس شەبىندە قۇربان بولدى.

وزەننەن وتەتىن شەشۇشى ساتتە جۇ دى ارتقى قورعاۋشى مىندەتتىن اتقاراتىن قىزىل ارمىيا 5 ـ جۇنتۇانى 34 ـ شىسىنا بىرنەشە "ەرەكشە شۇعىل" تەلەگرامما جولدادى. "جان قيار ارتقى قورعاۋشى شىسىنى" دەپ اتالعان وسى اسكەري ئبولىم ورتالىق قىزىل ارمىيانىڭ نەگىزگى كۇشىن قورعاپ شياڭجياڭنان وتكىزگەننەن كەيىن، جاۋلار جاعىنان توسقاۋىلعا ۇشىراپ، دەرلىك بۇكىلدەي قۇربان بولدى.

شجاڭ چىن شۇشياڭ قۇرساق بولىمىنە وق ئتيىپ، باقتىقا قارسى، تۇتقىندالدى، ولسە دە باس يىمەگەن ول جاراقاتتانعان جەرىنەن ئوزىنىڭ نشەگىن سۇرىپ الىپ، بار پارەمىنەمەن بۇراپ ۇزگەننەن كەيىن، نەبارى 29 جاسىندا ەرلىكپەن قۇربان بولىپ، "سوۋەتتىك رايون ئۇشىن ەڭ سوڭعى قانمەدى سارقامىن" دەگەن سەرتىن ورىندادى.

جياۋشانپۇ توسقاۋىل سوعىسىن جۇرگىزگەن قىزىل ارمىيانىڭ قولباسلارى مەن جاۋىنگەرلەرى گومىنداڭ حۇنان ارمياسىنىڭ شابۇىلىن كۇش سالا توستى. قىزىل ارمىيا 1 ـ جۇنتۇانى 2 ـ شىسى 5 ـ تۇاننىڭ جىگۇيى ي داڭپىڭنىڭ شايقاس بارىسىندا ايعى جارالاندادى. جاۋلار ئتونىپ كەلگەن كەزدە، ي داڭپىڭ قورعاۋشىلارىنان ئوزىن اتۇدى تالاپ ەتەدى. قورعاۋشىلاردىڭ ئداتى شىداماعاندا، ول ملتىقتى تارتىپ الپ وزىنە قاراتىپ وق شعارىپ، ولسە دە تۇتقىن بولمادى. ول قۇربان بولعان كەزىندە نەبارى 26 جاستا بولاتىن.

شيڭ ـ ان اۋدانىنداعى پارتيا تاريحى مامانى لو جيفۇ وتكەندە 80 جاستان اسقان كاريانىڭ اۋزىنان كىشكەنتاي كەزىندە سوعىس مايدانىنا بارىپ، جەز تەرىپ جۇرگەندە ادامدى قايران قالدىراتىن مىناداي ئبىر جاعدايدى كورگەندىگىن ەستىگەن ەدى: قۇربان بولعان قىزىل ارمياسىنىڭ ئبىر كىشكەنتاي جاۋىنگەرى ۇرادا قوس قولىمەن ملتىقتى ۇستاپ، جان ۇزگەنگە دەيىن نسانانى سعالاپ جۇرەلەپ وتىرعان كۇيىندە قالعان...

"قىزىل ارمىيا قۇربانداردىڭ بارلىعى جاستار بولاتىن، ولاردىڭ سەنىم ئۇشىن، مۇرات ئۇشىن قانىن سۇداي اعىزىپ قۇربان بەرۇدەن تايىنباۋى ـــ مەنىڭ ەسىمە 'ولىمگە باسىن ئباي تىككەن' دەگەن ئسوزدى سالدى"، ـ دەيدى گۇانياڭ اۋدانىنداعى پارتيا تاريحى مامانى ۇىن دۇڭبو، ـ ولاردىڭ باتىلدىقپەن جەڭىسكە جەتكەن، باتىلدىقپەن شەپ بۇزعان، باتىلدىقپەن قۇربان بولعان توڭكەرىستىك رۇحتارى تاريحقا ماڭگى جازىلادى.

نزدەۋ، ساعىنا ەسكە الۋ

ما يۇيلىزى، لا لاۋشىتوۋ، ۋاڭ شياۋزىڭنۇي، حۋاڭ شۇيجينشىڭ، لا مانمەيلاۋ... شينشۇي توسقاۋىل سوعىسى جيۇحايجيڭ قىزىل ارمىيا ەسكەرتكىش باقشاسىنا ورناتىلعان قۇلپىتاستاردىڭ بۇل "ەرەكشە" ات ـ ەسىمدەر ادامدارىڭ نازارىن اۋدارادى.

"سول جىلدارى قىزىل ارمياعا قاتىناسقاندارىڭ كوبى كەدەي بۇقارا بولاتىن، ولاردىڭ اكە ـ شەشەلەرىنىڭ كوبىنىڭ مادەنيەت ماعلۇماتى تومەن بولاتىن دا بالالارىنا ئبىرشاما قارا-پايىم ات ـ ەسىمدەردى قويا سالاتىن"، ـ دەيدى گۇانياڭ اۋداندىق پارتيا تاريحىن زەرتتەۋ كەڭسەسىنىڭ مەڭگەرۇشىسى شى چيۇيىڭ، ـ كەيىرەۋى اتا جولى بوينشا اعا ـ ئىنى، باۋىر ـ قارىنداستارىنا تەتەلەس قويا سالادى، كەيىرەۋى اكە ـ شەشەسىنىڭ فامىلياسىنا ساي قويىلادى، ال كەيىرەۋى جەكە ادامنىڭ ەرەكشەلىگى سياقتى سەبەپتەرگە بايلانىستى قويىلادى.

قاندى شياڭجياڭ شايقاسىنان كەيىن، جەر ـ جەرگە قويىلعان، انقتالۋى قيىن اتسز قۇربانداردىڭ سانى كوپ بولعان، ئبراق پارتيا مەن حالىق ولاردى نزدەۋ قادامىن ەشقاشان كەدەرتكەن ەمەس.

ورتالىق قىزىل ارمىيانىڭ نەگىزگى كۇشى شياڭجياڭ قۇرساۋلاۋ شەبىن بۇزىپ وتكەن شيڭ ـ ان اۋدانىندا اۋىل، قالاشىق، قىستاق، قورجالاردا تۇرعىزىلعان ۇلكەندى ـ كىشى قىزىل ارمىيا قابىرلارىنان وننان استامى بار.

لو جيفۇ بىلاي دەپ تانىستىردى: 20 ـ عاسىردىڭ 60 ـ جىلدارىنان باستاپ، جەرگىلىكتى ورىن ىلگەرىندى ـ كەيىندى كوپتەگەن قۇربانداردىڭ مۇردەسىن قازىپ الپ، "بىرەۋىن بايقاسا، ئبىر قابىر تۇرعىزدى ئارى كوپ رەت قايتا جوندەدى".

قىزىل ارمىيا گۇانياڭنان 3 رەت ئوتتى، قىزىل ارمىيانىڭ نەشە مىڭداعان قولباسلارى مەن جاۋىنگەرلەرى وسى ارادا ماڭگىلىك ۇيقىعا كەتتى. گۇانياڭ اۋدانى باستابىندا تەك 1800دەن استام قۇربانىڭ ات ـ ەسىمىن تاپقان ەدى. جەرگىلىكتى پارتيا تاريحى، حالىق ىستەرى سياقتى تاراۋلاردىڭ قىزمەتكەرلەرى فۇجيان، جياڭشي قاتارلى جەرلەرگە بارىپ انقتاۋ ارقىلى قۇربانداردىڭ سانى 2831 ادامعا كوبەيدى.

2018 ـ جىلدىڭ ايعىنان بەرى جالپى 82 ئبىرشاما تولىق ساقتالعان مۇردە، 7465 بىترانىدى مۇردە گۇيبەي ئوڭىرىنىڭ تاۋ ۇڭگىرلەرىنەن، وزەن شاتقالدارىنان، تاۋ ورمانى اراسىنان قازىپ الندى. جاڭادان نەمەسە قايتالاي جوندەلگەن ەسكەرتكىش ورنىندا سالتاناتتى جەرلەۋ مۇراسىمىن وتكىزىپ، توپتىق جەرلەدى... پارتيا مەن حالىق ئتۇرلى ئتۇستى ئتاسىل ارقىلى باتىرلاردىڭ رۇحىمەن قوشتاستى.

"ئبىر تال ئشوپ، ئبىر تال اعاش ئبىر ارداگەردىڭ رۇحى، ئبىر تاۋ، ئبىر تاس ئبىر ەسكەرتكىش بولدى". جياۋشانپۇ توسقاۋىل سوعىسىنىڭ كونە جۇرىندا جاڭادان سالىنعان قىزىل ارمىيانىڭ ۇزاق جورىقتاعى شياڭجياڭ شايقاس ەسكەرتكىش باقشاسىنىڭ ىشىندەگى بەتكەيدە ئتۇرلى فورماداعى الپ تاستار بار.

"ئاربىر ئنومىر ويىلعان تاستىڭ استىنا قۇربانداردىڭ سۇيەگى جەرلەنگەن، قۇربانداردىڭ رۇحى جاسىل قاراعايداي گۇيبەي دالاسىنا ايباتتانا ئسڭىپ، ماڭگى جاپ ـ جاسىل بولىپ تۇر"، ـ دەدى چۋانجوۋ اۋدانىنداعى پارتيا تاريحى مامانى جوۋ شيۇڭ تەبىرەنە.

تالاي ـ تالاي ات ـ ەسىمدەردىڭ ارتىندا زارىعا كۇتكەن جانارلار بار ەدى.

قىزىل ارمىيا قۇربانى يا مەيشيننىڭ ۇرپاعى يا حانگاۋ جيۇحايجيڭ قىزىل ارمىيا ەسكەرتكىش باقشاسىنداعى قۇربانداردىڭ ات ـ ەسىمى داۋالنان ئورىنىڭ تۇىسىنىڭ اتىن تاۋپ العاندا جاناري جاسقا تولدى. ول ادەيى ئوزىنىڭ اتا مەكەنى دۇڭلانعا شياڭجياڭ توپىراعىنان ئبىر ۇىس الپ قايتتى.

فۇجيان ولكەسى تيڭشيان اۋداننان كەلگەن لين يانجين، لين ليمەيزى، لين تيانبا 3 اعالى ـ ئىنىلى بىردەي شياڭجياڭ شايقاسىندا ەرلىكپەن قۇربان بولعان. 2019 ـ جىلى 6 ـ ايدىڭ سوڭىندا شياڭجياڭ شايقاسىنداعى باتىس فۇجيان قۇربانداردىڭ ۇرپاقتارى تۇىستارىن نزدەۋ قيىملى ارقىلى لين فامىلياسى اعالى ـ ىنىلەردىڭ نەمەرەلەرى اقىرى شياڭجياڭ جاعالاۋنان اتالارىنىڭ اتى ـ ەسىمىن تاۋپ الدى. ولار كۇرىش اراعىن، حىتيان تاۋعىن، قارا شەكەر جانە اۋىلىنىڭ سۇىن الا كەلپ، سالتاناتتى تۇردە كىجياڭنىڭ سالت ـ ساناسىمەن شيڭان اۋدانىنداعى قۇربانداردار داۋالىنىڭ الدىندا تاساتتىق بەردى.

سانسىز ارداگەردىڭ رۇحى تۇراقتارىن تاپتى، ئتىپتى دە كوپ اتسز قۇربانداردار ئالى دە تەكسەرىلىپ نزدەستىرىلۋ ۇستىندە.

"سەندەردىڭ فامىلياالارىڭ مەن ات ـ ەسىمدەرىڭدى ەشكىم بىلمەيدى، سەندەردىڭ ەسەلى ەڭبەكتەرىڭ ماڭگى جاسايدى". گۇانياڭ اۋداندىق توڭكەرىستىك قۇربانداردار قابىرستانىنداعى اتسز قۇربانداردار ەسكەرتكىشىنە ئدال وسىلاي ئبىر سويلەم ئسوز جازىلعان.

"ئاربىر قىزىل ارمىيا قاھارمان ـ قۇربانداردىڭ ات ـ ەسىمىن نزدەۋ ـــ قىزىل ارمىيا قاھارمان ـ قۇربانداردىڭ اۋلداستارىنا، تۇعان ـ تۇىستارىنا دەگەن ەڭ زور جاۋاپ بولىپ تابىلادى"، ـ دەدى ۇىن دۇڭبو، ـ "ئبىز نزدەستىرۇدى تىنباي جالعاستىرامىز!"

مۇراگەرلىك ەتۋ، دامۋ

قۇربانداردىڭ ىستىق قانى بوياعان گۇيبەيدىڭ تاۋلى ئوڭىرى بۇل كۇندەرى كەدەيلىكتەن ارىلىپ، وزگەشە جاڭا كورىنىستى قارسى الدى.

سول كەزدەگى قىزىل ارمىيانىڭ گۇانياڭ، چۋانجوۋ ەكى اۋدانعا كىرگەن جول لەنياسىن بويالاي 80%تەن جوعارى قوسارلانا سالىنعان گۇان ـ فىڭ جوعارى قارقىندى تاس جولىندا 2015 ـ جىلى كولىك قاتىناپ، بايىرعى رايون حالقىنا ئتىپتى دە كوپ ىرىس ـ قۇت الا كەلدى.

شينشۇي توسقاۋىل سوعىسىنىڭ ورنى گۇانياڭ اۋدانىنىڭ شينشۇي قالاشعى مەن حموۋ قىستاعىندا، گۇان ـ فىڭ جوعارى قارقىندى تاس جولى ئتىپتى دە كوپ ساياحاتشىلاردى باۋراپ، جەرگىلىكتى ورىننىڭ قارا ئجۇزىم، قاۋىن سياقتى جەمىس ـ جيدەكتەرىنىڭ كۇىست ساتلۇىنا تۇرتكى بولدى. قىستاق پارتيا ياچەيكاسىنىڭ شۇجيى جياڭ جۇنفا قىستاق تۇرعىندارىن باستاپ، اسحانا، حالقتىق تۇسەلحانا اشىپ، قىزىل ساياحاتتى دامىتتى.

"بۇرىنعى قىزىل ارمىيا قولباسلارى مەن جاۋىنگەرلەرىنىڭ اسقار اسۋلاردان اسقان ۇزاق ساپارى بولعاندىقتان عانا، ئبىز بۇگىنگى بارعان ساىين داڭعىلدانا تۇسكەن دامۋ جولىن سالا الدىق"، ـ دەدى جياڭ جۇنفا.

گۇاڭحۋاپۇ توسقاۋىل سوعىسىنىڭ تۇىلعان ورنى شيڭان اۋدانى تۇلەي ئتۇستى. حۋاجياڭ ياۋزۇ اۋلى ىشىندەگى لاۋشانجيە قىزىل ارمىيا ۇزاق جورىق باستاعاننان بەرى تۇڭعىش رەت اسقان اسقار تاۋ.

حۋاجياڭ اۋلى گاۋجاي قىستاعى لياڭجياجيىنا بارا قالسا، گىز، بامبۇك ورمانى ىرعالىپ، ئموپ ـ ئمولدىر بۇلاقتار سىلدىراپ اعىپ جاتىر، ياۋزۇ ەرەكشەلىگندەگى تۇرعىن ۇيلەر ايقىش ـ ۇيقىش سالىنعان، قىزىل مادەنيەت الاڭى، ەگمىشلىك كورمە اۋماعى سياقتىلار ايرىقشا كوز تارتادى.

كەدەيلىكتەن ارلعان يالڭ شىڭيۋڭ شارۋالار شاتتىعى سايايجاين سالۋمەن قاربالاس بولىپ جاتىپتى، بيىل "1 ـ مامىر" دەمالىسىنان باستاپ ساياحاتشى قابىلداۋدى جوسپارلاپ وتىر ەكەن. مۇنان بۇرىن مي ارتەرياسى وسپەسى سىرقاتىنا شالدىققان ول جەرگىلىكتى ورىندىعى پارتكومىنىڭ، ۇكىمەتتىڭ كومەكتەسۋىندە، سۇيەمەلدەۋىندە دەنساۋلىعى مەن تۇرمىسى بىرتىندەپ جاقسارعان. اۋلى جاڭالانعاننان كەيىن ساياحاتشىلاردىڭ ايعىنىڭ دامىل تاپپاعانىن كورىپ، ول دا بەلسەندىلىكپەن ارالاسپ كەتىپتى.

بۇل كۇندەرى حۋاجياڭ اۋلى قىزىل مادەنيەت، ۇلتتىق مادەنيەت، ەكولوگياليق ورتا سياقتى باسىمدىقتارعا سۇيەنىپ بەلسەندىلىكپەن بۇرىلىس جاساپ، "حۋاجياڭ جيۋجاي" سياقتى ساياحات نسان قۇرىلىستارىن باستاپ، كۇتىمدەلۋ ساياحات كاسىبىن زور كۇشپەن دامىتتى.

قىزىل مادەنيەت بايلىق قاينارىن جۇيەلى اشتى،